

10. Павлюк А.П. Щодо розвитку державно-приватного партнерства як механізму активізації інвестиційної діяльності в Україні /А.П. Павлюк, Д.В. Ляпін [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/816>.

11. Погудаева М.Ю. Основные формы экономического взаимодействия частного бизнеса и государства /М.Ю. Погудаева, М.А. Оркуша // Экономический журнал. – 2012. – № 25. – С. 110-119.

12. Поработать с государством: как развивается в Украине государственно-частное партнерство [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://delo.ua/ukraine/181359>.

13. Украина: государственно-частное партнерство [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.sng.allbusiness.ru/content/document_r_8CBDB67F-15EO-40DB-B54E-DA1B590BDF3D.html.

Представлена в редакцию 14.10.2014 г.

***Г.Ф. Толмачова, к.е.н.,
О.В. Якубьяк***

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА У СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ УМОВАХ УКРАЇНИ

Одним із пріоритетних напрямів розвитку економіки розвинених країн є розвиток малого бізнесу. Виникнення нових малих підприємств розглядається західними економістами сьогодні як головне джерело збільшення кількості робочих місць, трудового доходу й добробуту, а також потенційний каталізатор інновацій і регіонального зростання. Так, наприклад, у 2012 р. малі й середні підприємства, які становлять 99,8% усіх підприємств у країнах Євросоюзу (EU-27) і забезпечують 67,4% усіх робочих місць, виробили 58,1% усієї валової доданої вартості [1].

© Г.Ф. Толмачова,
О.В. Якубьяк, 2014

В умовах кризового стану фінансової, економічної і політичної систем України істотну роль у стабілізації економіки і вирішенні гострих соціальних проблем відіграють суб'єкти малого підприємництва. Це пов'язано з цілим комплексом різних причин і передусім із тим, що мале підприємництво, як правило, не потребує великих первинних інвестицій і забезпечує високу оборотність ресурсів. З огляду на потенціал розвитку малого підприємництва України необхідно відзначити, що при створенні сприятливих умов для функціонування та розвитку підприємницький сектор здатний сприяти стійкому зростанню національної економіки, розвитку ділової активності, просуванню нових технологій, заповнюванню ринку товарами і послугами на конкурентній основі, створенню нових робочих місць. В умовах децентралізації влади та розвитку господарств самостійних регіонів мале підприємництво може розглядатися як важливий засіб оптимізації структури регіональних економік. А при перетіканні суб'єктів малого підприємництва в тінь або реальному згортанні діяльності неминучі скорочення грошових надходжень до бюджетів різних рівнів, обсягів виробництва та споживання, зрештою збільшення реального безробіття.

Проблема стійкого розвитку малого підприємництва є досить актуальною і популярною для вивчення дослідниками. Основним теоретичним обґрунтуванням необхідності розвитку саме малого підприємництва при побудові ринково орієнтованої економіки є численні роботи західних економістів – А. Освальда [2], П. Рейнольдса [3], Д. Сторі [4] й ін., – у яких на підставі великого масиву емпіричних даних ООН і ОЕСД було висунуто гіпотезу про структурні зрушення в організації виробництва, що відбулися останнім часом і які, в остаточному підсумку, приводять до переоцінки ролі малого бізнесу у світовій господарській системі.

Серед вітчизняних дослідників проблем розвитку малого підприємництва, регуляторної політики розвитку підприємництва та подолання адміністративних бар'єрів можна виділити роботи А. Бутенка [5, 6, 7], З. Варналія [8, 10], Л. Воротіної [9, 10], В. Гейця [10, 11], О. Кужель [10, 12], Д. Ляпіна [13],

В. Ляшенка [5, 10, 14, 15], Ю. Макогона [16], Н. Шлафман [7] та ін. Однак поряд із низкою проблем, розглянутих та вирішених цими авторами, у їхніх працях не знайшли достатньої уваги питання, що стосуються до визначення зовнішніх чинників, які впливають на зростання або зниження показників малого підприємництва, та рекомендацій щодо поліпшення підприємницького клімату в країні.

Метою даної статті є виявлення місця і ролі малого підприємництва у сучасній економічній системі, аналіз тенденцій розвитку суб'єктів малого підприємництва в Україні в умовах фінансово-економічної і політичної криз, а також аналіз впливу зовнішніх чинників на формування підприємницької активності в країні.

Малий бізнес у Європі стимулює розвиток конкуренції, впровадження великими компаніями нових технологій та покращання ефективності виробництва. Ефективність усієї економіки ЄС залежить від успіху діяльності малого та середнього бізнесу. Тому в рамках Євросоюзу здійснюється політика підтримки малого підприємництва, головною метою якої є збалансування інтересів держави і бізнесу, забезпечення оптимальних умов для підприємницької діяльності, підвищення конкурентоспроможності малого бізнесу.

Ефективний розвиток малого і середнього підприємництва в економічно розвинених країнах обумовлений тією умовою, що великомасштабне виробництво не вступає у суперництво з дрібнішим. Навпаки, реалізується принцип кооперації великих і малих підприємств, при якому великі підприємства або підприємницькі об'єднання не поглинають малий бізнес, а надають підтримку один одному. Особливого поширення це набуло у сфері спеціалізації окремих виробництв і в розробках інноваційних технологій.

Є і ще один критерій диференціації. Як правило, великі підприємства у першу чергу орієнтовані на масовий, відносно однорідний попит. У свою чергу малі підприємства ефективніше діють в невеликих сегментах ринку, оскільки мають більшу

господарську гнучкість, мобільність, здатні до швидких організаційних, структурних і технологічних змін.

Глибокі зміни у споживчих перевагах, технологіях, методах управління, фінансових ринках надають малому бізнесу ряд переваг над великими компаніями. Їх відкриті структури управління у поєднанні з централізацією прав ухвалення управлінських рішень, які зосереджені в руках власника, дозволяють малим підприємствам користуватися тими можливостями, які з'являються в результаті змін, що відбуваються в зовнішньому середовищі.

Як показує практика, громадська поведінка представників суб'єктів малого підприємництва заснована на прямій залежності від місцевих і національних інтересів і у силу цього ініціює зміцнення їх зв'язків з постійними і потенційними клієнтами із різних цільових груп.

Серед недоліків у сфері малого підприємництва необхідно відзначити досить низьку доходність, низьку продуктивність праці разом з його високою інтенсивністю, певні труднощі з використанням нових технологій, обмежений обсяг власних ресурсів і високі ризики, викликані підвищеним рівнем конкуренції. У результаті саме сектор малого підприємництва схильний до банкрутства. Так, зі знов створених малих підприємств до кінця року виживає близько 50%, через 3 роки – 7-8%, а через 5 років – не більше 3% [1].

Крім того, продуктивність праці істотно вище на великих підприємствах, оскільки на них діє так званий ефект масштабу виробництва. Як наслідок, у середньому продуктивність на великих підприємствах складає 56,8 тис. євро на одного працівника, що приблизно на 50% більше, ніж на малих і середніх підприємствах. Особливо великий розрив у продуктивності спостерігається на промислових підприємствах [1, 3]. Проте загальна кількість малих підприємств, як правило, збільшується або, принаймні, залишається без змін, оскільки на місце ліквідованих постійно приходять нові підприємства [4].

Малий і середній бізнес вносить істотний внесок в економіку західних розвинених країн. Нині за даними статистичної

служби Європейського союзу (ЄС) Eurostat у країнах співдружності з 20 млн активно діючих підприємств, за винятком фінансового сектору, 67,4% відносилося до малого і середнього бізнесу (за європейською класифікацією до таких підприємств відносяться підприємства, на яких чисельність працюючих не перевищує 250 робітників і службовців). Із них 91,8% відносилися до мікропідприємств з числом зайнятих до 10 осіб. За оцінками експертів, половина з цієї кількості є індивідуальними підприємствами, де працює тільки власник і, можливо, деякі члени його сім'ї, а 6,9% – це малі підприємства, чисельність персоналу на яких складає від 10 до 50 осіб. Структура зайнятих у малому і середньому бізнесі коливається по країнах ЄС від 55% (наприклад, у Словаччині і Великобританії) до 81% (в Італії) [1]. Таким чином, малі підприємства завдяки своїй чисельності забезпечують більше половини робочих місць і, як наслідок, мають істотну вагу в економіці практично будь-якої країни. Структурно вони є присутніми в усіх галузях економіки, при цьому середні підприємства домінують в оброблювальній промисловості, а великі – в тих видах виробництва і послуг, які потребують значних капіталовкладень.

Малий бізнес може здійснювати вагомий внесок у ВВП країни. Починаючи з 2000 р. у США і Японії частка малих підприємств у ВВП становила у середньому 53%, а в країнах ЄС [18] і Китаї – у середньому 65% [19]. Тоді як в Україні частка малого бізнесу у ВВП, за даними Держкомстату, не перевищувала 21% у 2010 р. і 18% у 2011 р. [6].

На думку професора Ю. Макогона, перевага розвинених країн, яка закріплюється процесами глобалізації, полягає в тому, що високий відсоток ВВП, який забезпечується продукцією малого і середнього бізнесу, економічно урівноважується купівельною спроможністю споживачів, що є найнятими робітниками у великому бізнесі. В Україні, велика кількість найнятих робітників промислового, наукового, освітнього й інших комплексів витіснені зі своїх робочих місць, вирішують проблему свого існування, емігруючи за рубіж. Сьогодні все більше число фахівців вважають, що швидкість деіндустріалізації країни (або

швидкість розпаду неконкурентоздатних виробництв) занадто перевищує швидкість створення виробництв у сфері малого і середнього бізнесу, що може призвести до зростання соціальної напруженості у суспільстві і втрати цілих сегментів української промисловості. У зв'язку з цим розвиток малого і середнього бізнесу необхідно розглядати в контексті загального розвитку промислової політики в Україні. Іншими словами, необхідно зрівняти швидкості ліквідації наслідків гіпертрофованої індустріалізації і появи нових робочих місць у сфері малого і середнього бізнесу [16].

Але нині, як вважає професор Л. Воротіна, потенційні можливості сектору малого бізнесу щодо створення нових робочих місць, щодо стратегії створення базових умов нарощування економічної ваги малих підприємств вщент руйнуються, що підтверджується, на жаль, сучасною практикою функціонування економіки України. Об'єктивність вимагає докорінної зміни суб'єктивного управлінського тиску на малий бізнес; створення законодавчо-нормативної бази захисту малих підприємств від свавілля влади; запровадження діючого дерегуляторного механізму малого сектору національної економіки України [9].

Загальні параметри розвитку сектору малого підприємництва в Україні нині не відповідають можливостям і потребам економіки. У докризовий період (2007-2008 рр.) Україна за кількістю суб'єктів малого підприємництва з розрахунку на 1000 населення, що дорівнювало 50-60 одиниць, виходила на рівень найрозвинутіших країн світу (табл.1). Кожен четвертий чи третій працівник були задіяні на підприємствах сектору малого підприємництва. Але за ефективністю суб'єктів малого підприємництва, їх внеском до загального обсягу виробництва, інноваційною спрямованістю та іншими показниками Україна зараз значно відстає від розвинених країн світу.

Фінансова криза, податкова реформа, падіння курсу гривні, політичний і військовий конфлікт негативно вплинули на темпи розвитку малого підприємництва. Так, кількість суб'єктів малого підприємництва скоротилася з 609 на 10 тис. наявного

Таблиця 1

Основні показники діяльності суб'єктів малого підприємництва
в 2007-2013 рр.*

Показники	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Кількість суб'єктів малого підприємництва на 10 тис. осіб наявного населення, од.	561	609	661	472	367	347	373
у % до попереднього року	-	108,6	108,5	71,4	77,7	94,5	107,5
Кількість малих підприємств на 10 тис. осіб наявного населення	84	79	82	78	77	76	82
у % до попереднього року	-	108,6	108,5	71,4	77,7	94,5	108,7
відсотків до загальної кількості суб'єктів	14,9	13,0	12,5	16,5	21,1	21,8	22,0
Кількість фізичних осіб-підприємців на 10 тис. осіб наявного населення	477	530	579	394	290	271	292
у % до попереднього року	-	111,1	109,2	68,0	73,6	93,4	107,6
відсотків до загальної кількості суб'єктів	85,1	87,0	87,5	83,5	78,9	78,2	78,0
Кількість зайнятих працівників на суб'єктах малого підприємництва, тис. осіб	6003,7	6308	6450,9	4958,6	4442,0	4285,2	4291,2
у % до попереднього року	-	105,1	102,3	76,9	89,6	96,5	100,1
Кількість зайнятих працівників на малих підприємствах, тис. осіб	2324,7	2319,0	2227,4	2164,6	2091,5	2051,3	2010,7
у % до попереднього року	-	99,8	96,1	97,2	96,6	98,1	98,0
відсотків до загальної кількості зайнятих працівників	38,7	36,8	34,5	43,6	47,1	47,9	46,9
Кількість зайнятих працівників у фізичних осіб-підприємців, тис. осіб	3679,0	3989,0	4223,5	2794,0	2350,5	2233,9	2280,5
у % до попереднього року	-	108,4	105,9	66,1	84,1	95,0	102,1
відсотків до загальної кількості зайнятих працівників	61,3	63,2	65,5	56,4	52,9	52,1	53,1
Обсяг реалізованої продукції суб'єктів малого підприємства (робіт, послуг), млн грн	593030,6	701634,6	657643,6	779197,8	807777,0	916287,2	933717,7
у % до попереднього року	-	118,3	93,7	118,5	103,7	113,4	101,9
Обсяг реалізованої продукції малих підприємств (робіт, послуг), млн грн	440011,0	496683,0	461691,1	568267,1	607782,4	672653,4	670258,5
у % до попереднього року	-	112,9	92,9	123,1	107,0	110,7	99,6
відсотків до загального обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг)	74,2	70,8	70,2	72,9	75,2	73,4	71,8
Обсяг реалізованої продукції фізичних осіб-підприємців (робіт, послуг), млн грн	153019,6	204951,6	195952,5	210930,7	199994,6	243633,8	263459,2
у % до попереднього року	-	133,9	95,6	107,6	94,8	121,8	108,1
відсотків до загального обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг)	25,8	29,2	29,8	27,1	24,8	26,6	28,2

* Розраховано за даними Держстату України [20; 21; 22; 23; 24].

населення в 2008 р. до 373 у 2013 р., у т.ч. фізичних осіб-підприємців з 530 на 10 тис. наявного населення до 292 за цей же період. Також спостерігається скорочення чисельності зайнятих на суб'єктах малого підприємництва – з 6308 тис. осіб у 2008 р. до 4291,2 тис. осіб у 2013 р., у т.ч. у фізичних осіб-підприємців з 3989,0 тис. осіб у 2008 р. до 2280,5 тис. осіб у 2013 р. Причому повернення показників на докризовий рівень досі не сталося. Загальний обсяг реалізованої продукції суб'єктами малого підприємництва збільшився з 701634,6 млн грн у 2008 р. до 933717,7 млн грн у 2013 р., тобто на 33%. Проте з урахуванням інфляції і падіння курсу гривні цей показник не збільшився, а знизився. Питома вага обсягу реалізованої продукції суб'єктів малого підприємництва у загальному обсязі складає 20,5%.

Станом на 01.01.2014 р. загальна чисельність суб'єктів малого підприємництва склала 1702201 одиниць, що на 7,8% більше, ніж за звітний період попереднього року. Зазначений показник збільшився порівняно з аналогічним показником звітнього періоду минулого року у зв'язку зі збільшенням кількості малих підприємств із 76 до 82 одиниць на 10 тис. осіб наявного населення України, а також зі збільшенням кількості фізичних осіб-підприємців з 271 одиниці до 292 одиниць у цьому ж розрахунку.

Виходячи із результатів динаміки показників, наведених у табл. 1, можна дійти висновку про наявність ряду тенденцій, які засвідчують про недосконалість формування та забезпечення ефективної діяльності суб'єктів малого підприємництва України у післякризовий період протягом 2009-2013 рр. Так, кількість зайнятих працівників на малих підприємствах постійно знижувалася, що у відсотках до попереднього року склало відповідно 96,1; 97,2; 96,6; 98,1; 98,0. Така ж тенденція, за винятком деяких років, спостерігалася і з кількістю зайнятих працівників у фізичних осіб-підприємців – 105,9; 66,1; 84,1; 95,0; 102,1. Окрім цього, динаміка розвитку фізичних осіб-підприємців показує різке зниження показників у 2010 р. Так, чисельність фізичних осіб-підприємців за період з 2009 по 2010 р. скоротилася з 579 на 10 тис. наявного населення до 394

осіб, що склало 68%; чисельність зайнятих працівників у фізичних осіб-підприємців за цей же період скоротилася з 4223,5 до 2794 тис. осіб, що склало 66,1%.

Для детальнішого аналізу спадів і підйомів розвитку фізичних осіб-підприємців досліджувалося число бажаючих започаткувати та завершити підприємницьку діяльність згідно із статистичними даними щодо кількості зареєстрованих фізичних осіб-підприємців державними реєстраторами України протягом 2005-2014 рр. Із часів незалежності України до кінця 2014 р. статусу приватного підприємця набуло 5 млн. 585 тис. 108 осіб, а 2 млн 955 тис. 355 осіб припинили власну справу (табл. 2).

Таблиця 2

*Динаміка реєстраційних даних щодо фізичних осіб-підприємців в Україні за 2005-2014 рр.**

Показники	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Кількість зареєстрованих фізичних осіб-підприємців, осіб	302610	312369	327410	344711	227630	248405	175301	157371	160613	125076
Кількість фізичних осіб-підприємців, підприємницьку діяльність яких припинено, осіб	129961	79714	109086	145055	168440	161470	248763	179007	141228	535121

* Розраховано за даними Державної реєстраційної служби України [25].

Процес реєстрації фізичних осіб-підприємців досяг свого розквіту в 2008 р., найменшу кількість осіб, які висловили бажання припинити власну справу, зафіксовано в 2006 р. Динаміка показників свідчить, що період 2006-2008 рр. був найбільш сприятливим для ведення малого бізнесу. У 2009 р. почалася фінансова криза та різке збільшення в 1,6 раза курсу долара (з 5 до 8 грн), що надзвичайно негативно позначилося на малому бізнесі. Як результат на 117 тис. зменшилася кількість бажаю-

чих відкрити власну справу та на 20 тис. збільшилася кількість осіб, які висловили бажання її припинити.

Перший істотний спад підприємницької активності відбувся на початку 2011 р., за який було зафіксовано найвище абсолютне число фізичних осіб-підприємців, підприємницьку діяльність яких припинено. У цей рік уперше було зафіксовано вище число знятих з обліку підприємців, ніж зареєстрованих 248 763 проти 175 301 фізичних осіб-підприємців. Дану негативну тенденцію, яка розпочалася в 2010-2011 рр., можна пояснити тим, що на 01 січня 2011 р. припадає введення в дію нового Податкового кодексу, який був стартом нової податкової реформи.

Наступний 2012 р. також не відзначається зростанням підприємницької активності, адже число знятих з обліку все ж перевищувало число зареєстрованих (на 21 тис. 636 осіб). У 2013 р. відбувається вже незначне зростання – кількість зареєстрованих на 19 тис. 385 осіб перевищило кількість фізичних осіб-підприємців, підприємницьку діяльність яких припинено, – 160 613 проти 141 228.

І нарешті, найбільший спад підприємницької активності за всі роки розвитку малого бізнесу відбувся в 2014 р., коли було зафіксовано найвище абсолютне число 535 тис. 121 фізична особа-підприємець, підприємницьку діяльність яких припинено. У цей рік було зафіксовано майже в 4 рази більше знятих з обліку підприємців, ніж зареєстрованих 535 121 проти 125 076 фізичних осіб-підприємців.

Проаналізовані статистичні дані показують чітку тенденцію, яка виражає реакцію малого бізнесу на фінансову кризу 2008 р., введення нового Податкового кодексу 2011 р., обвальне падіння курсу гривні, економічну кризу, політичний і військовий конфлікти на формування підприємницької активності в країні в 2005-2014 рр. Якщо у перші роки становлення малого бізнесу в Україні, в 90-роках, кількість зареєстрованих суб'єктів малого підприємництва зростала за рік у 20 разів, то у сучасних умовах спостерігається застій, навіть зменшення кількості зай-

нятих у малому підприємстві. Такий стан не свідчить про повну насиченість і вичерпність умов розвитку малого підприємства, а, навпаки, наголошує на тому, що об'єктивні закономірності його поступу гальмуються дерегулюючою діяльністю державних інституцій і в центральних органах влади, і в місцевих органах самоврядування [8].

Як свідчать статистичні дані, найбільший вплив на розвиток малого підприємства мало податкове законодавство. Податкова система України є однією з найбільш складних не лише серед країн європейського регіону, але і в глобальному порівнянні. Це регулярно підтверджується міжнародними рейтингами і звітами. За даними рейтингу Світового банку і Міжнародної фінансової корпорації (IFC) Paying Taxes 2013 Україна займає 137 місце зі 183 країн світу за умовами сплати податків, а за критерієм «оподаткування» у вибірковому рейтингу – 165 місце.

За результатами анкетного опитування представників малого підприємства Донецької і Луганської областей, проведеного вченими Інституту економіки промисловості НАН України в 2012 р., серед найбільших труднощів і регуляторних бар'єрів у підприємницькій діяльності респонденти назвали оподаткування і адміністрування податків (47%), видачу дозволів або ліцензій (23%), державний контроль (25%).

Оцінюючи вплив Податкового кодексу і законів, що уточнюють його на діяльність підприємства, 59% респондентів відзначили погіршення становища (в тому числі 5% були близькі до банкрутства), 23% вважали, що становище залишилося без зміни, 9% звзначили, що є передумови для поліпшення, і тільки 3% відповіли, що становище покращується. Причому 40% респондентів використали до прийняття Податкового кодексу загальну систему оподаткування і 60% – спрощену. У зв'язку з уведенням Податкового кодексу 44% не припускали у перспективі розширення бізнесу і тільки 26% готові були до цього.

Недосконала податкова система впливає на тінізацію малого підприємства, приховання реальних доходів підприєм-

ців. Так, за результатами опитування до 20% реального річного доходу декларують для цілей оподаткування 19% підприємців, від 20 до 40% – 24%, від 40 до 60% – 25%, від 60 до 80% – 14%, від 80 до 100% – 6%.

Як схеми «оптимізації» оподаткування 65% підприємців використовують виплату заробітної плати неофіційно («у конвертах»), 42% – приховують реальні доходи, працюючи через готівку без їх податкового урахування, 28% – використовують приватних підприємців або фіктивні фірми, 14% – використовують пільгове оподаткування.

При вирішенні спірних ситуацій з податковими органами щодо сплати податків 39% респондентів використали неофіційні способи, 50% – не удалися до цього. Зверталися до судів при вирішенні спірних ситуацій, що торкаються сплати податків, тільки 20% респондентів, а 76% – не використали судові способи. При цьому 44% респондентів не задоволені захистом їх інтересів у суді або не вірять судовим органам, і лише 5% опитаних задоволені захистом їх інтересів у суді.

Серед причин ухилення від оподаткування українських малих підприємств респонденти називають: недосконалість податкового законодавства – 56% опитаних; можливість «домовитися» з представниками контролюючих органів – 36%; недосконала система контролю – 20%; некомпетентність контролюючих органів – 15%.

Після введення в дію Податкового кодексу України податкову систему України складають 17 загальнодержавних і 5 місцевих податків і зборів. Суб'єкти малого підприємництва самостійно приймають рішення про вибір податкового режиму – загального або спеціального. Спеціальний податковий режим у вигляді «спрощеної системи оподаткування, обліку і звітності» передбачений у податковій системі України для зниження податкового навантаження і стимулювання малого підприємництва. За даними Міністерства податків і зборів України в 2013 р. за спеціальним податковим режимом «спрощена система оподат-

кування, обліку і звітності» працювало 1,3 млн фізичних осіб-підприємців (100% діючих) і 148,7 тис. юридичних осіб (40% діючих).

Вартість дотримання податкового законодавства в Україні істотно впливає на ділове середовище і є однією з перешкод на шляху розвитку бізнесу, особливо малих підприємств і приватних підприємців. Причому малі підприємства набагато більше страждають від витрат на ведення податкового обліку. Так, 77% респондентів заявили, що від 1 до 50% річного доходу бізнесу вони витрачають на оплату процедур адміністрування податків. Вартість дотримання податкового законодавства складається в основному з витрат підприємств на оплату робочого часу працівників бухгалтерської служби, яке витрачається на ведення податкового обліку і пов'язаних з оподаткуванням процедур. Система адміністрування податків перешкоджає залученню інвестицій і створенню нових малих підприємств.

За даними Всесвітнього банку і Міжнародної фінансової корпорації (IFC) в 2013 р. тимчасові витрати середнього українського підприємства на виконання податкового законодавства склали 491 годину на рік. При цьому в країнах СНД тривалість робочого часу, використаного на виконання основних податкових зобов'язань, складала у середньому 266 годин на рік. У країнах Європи і Центральної Азії загальні середньорічні витрати часу однієї компанії склали у середньому 260 годин, у країнах Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) – 126 годин.

Витрати на дотримання податкового законодавства залежать від розміру підприємства за рівнем доходу (чим більше підприємство, тим більше витрати), проте малі підприємства мають найбільші витрати, якщо порівняти ці витрати з доходом підприємства. За даними дослідження Всесвітнього банку і Міжнародної фінансової корпорації (IFC) «Вартість дотримання податкового законодавства в Україні» вони досягають 8% річного доходу. Ці витрати можна порівняти з додатковим податком, що шкодить конкурентоспроможності малих підприємств

навіть на внутрішньому ринку країни, оскільки вони опиняються в не вигідному становищі порівняно з великими підприємствами, аналогічні витрати яких складають лише 0,03% їх доходів. Така ситуація не сприяє стимулюванню підприємницької ініціативи, самостійної зайнятості, залученню інвестицій і може бути певною перешкодою для створення нових малих підприємств.

Порівняння витрат робочого часу і фінансових витрат, пов'язаних з виконанням обов'язкових податкових процедур на підприємствах України, що застосовують різні податкові режими, показало, що найбільші витрати мають підприємства, які платять податки за загальною системою оподаткування. Вартість виконання податкових зобов'язань для підприємств із доходом до 1 млн грн є найбільшою відносно загального річного доходу – 5,3%. Підприємства, які перейшли на спеціальний податковий режим зі сплатою єдиного податку, мають найменші витрати часу і фінансових ресурсів. Так, витрати компаній, які мають річний дохід до 1 млн грн, але застосовують спрощену систему оподаткування, складають 3%.

Система видачі дозвільних документів, незважаючи на законодавчі нововведення, оперує широким переліком дозволів, характеризується нормативними суперечностями і відсутністю ефективно функціонуючого організаційно-правового механізму видачі документів дозвільного характеру, непрозорістю і складністю дозвільних процедур, що створює підоснову для корупційних дій чиновників. Результати проведеного опитування свідчать, що більше половини респондентів (57%) вважає, що дозвільна система перешкоджає нормальній господарській діяльності суб'єктів малого підприємництва; 62% опитаних у процесі отримання дозволів зіткнулися з такою проблемою, як підготовка надмірної кількості документів і бюрократична тяганина, пов'язана з їх отриманням.

Невиправдана дорожнеча виконання обов'язкових вимог або просто неможливість їх виконання призводять до того, що більшість дозволів видаються підприємцям на нетривалий тер-

мін. Підприємці вимушені відкуповуватися, щоб скоріше почати свій бізнес. При цьому регуляторні органи чинять тиск на підприємців, вимагаючи виконання своїх вказівок. Подібний суб'єктивізм у видачі дозволів безпосередньо призведе до зловживань і корупції, яка, в свою чергу, посилюється і ослабляє конкуренцію серед існуючих підприємств, перешкоджаючи підвищенню ефективності їх діяльності.

Дані опитування свідчать, що 50% респондентів, що безпосередньо займаються отриманням дозволів, сертифікатів, ліцензій, розраховувалися неофіційними платежами за отримання дозвільних документів. Причому порівняно з аналогічним показником 2008 р. даний показник зріс на десять процентних пунктів.

Висновки. Потенціал малого підприємництва як фактора виходу економіки з кризового стану не вичерпано, актуальною є проблема удосконалення системної стратегії розвитку малого підприємництва, яка повинна будуватися на основі аналізу поточного стану суб'єктів малого підприємництва та їх нагальних проблем. Сучасні проблеми розвитку малого підприємництва в Україні мають так би мовити «адресний», інституційний характер, тому шляхи вирішення цих проблем знаходяться у першу чергу в державницьких інституціях і державній політиці.

Як свідчать результати досліджень вітчизняних фахівців, швидкість деіндустріалізації країни (або швидкість розпаду неконкурентоздатних виробництв) значно перевищує швидкість народження виробництв у сфері малого і середнього бізнесу, що може призвести до зростання соціальної напруженості у суспільстві і втрати цілих сегментів української промисловості. У зв'язку з цим розвиток малого і середнього бізнесу необхідно розглядати в контексті загального розвитку промислової політики в Україні. Іншими словами, необхідно зрівняти швидкості ліквідації наслідків гіпертрофованої індустріалізації і появи нових робочих місць у сфері малого і середнього бізнесу.

Для подолання кризових загроз для малого підприємництва необхідне створення в Україні стимулюючого бізнес-

середовища та сприятливих інвестиційних умов функціонування підприємницьких структур. Для вирішення означених проблем необхідна дієва владна підтримка малого підприємництва шляхом розширення системи пільгового оподаткування, відшкодування відсоткових ставок за банківськими кредитами, зниження тягаря орендних платежів, мінімізація платежів за тепло і енергоспоживання, вивільнення від непомірних нарахувань на фонд заробітної плати. Без вирішення нагальної підтримки з боку влади суб'єкти малого підприємництва не в змозі навіть зберігати робочі місця, не кажучи про їх нарощування.

Першочерговими загальноекономічними ініціативами в регуляторній сфері щодо податкової системи можуть бути:

1. Зменшення кількості податків і зборів та кількості звітів. Так, зокрема, звільнення малих підприємств від податків на інвестиції, ввезені технології.

2. Розробка порядку подання фінансової звітності, складеної за міжнародними стандартами в електронній формі.

3. Усунення необґрунтованих підстав щодо відмов у відшкодуванні ПДВ, зокрема визначення правочинів недійсними, забезпечення 100% відшкодування сум ПДВ суб'єктам господарювання.

4. Запровадження тільки щорічного звітування суб'єктами малого і середнього бізнесу (крім ПДВ у випадках необхідності відшкодування податкового кредиту).

5. Розробка та прийняття нормативно-правових актів щодо спрощення форм податкової звітності.

Для переходу до ефективних методів державної регуляції потрібний перегляд нормативно-правової бази як на державному, так і регіональному рівнях. Ключову роль має відіграти сама держава, оскільки введення економічних і конституційних правил, які і створюють адміністративні бар'єри, знаходиться у владі держави. Потрібний перехід до максимально можливого спрощення доступу економічних суб'єктів на ринок при одночасному підвищенні відповідальності (перш за все економічної)

всіх учасників ринку, в тому числі і держави, за реальний результат діяльності.

Основними заходами щодо зниження адміністративних бар'єрів в Україні повинні стати:

удосконалення нормативно-правової бази щодо регулювання підприємницької діяльності з метою забезпечення доступності її розуміння і застосування, а також підвищення ефективності правозастосування в цілому;

виявлення і моніторинг бар'єрів, які виникають у результаті реформ у процесі законотворчості, пошук шляхів їх мінімізації, а також недопущення появи нових перешкод для розвитку підприємництва в Україні;

дебюрократизація економіки на основі адміністративної реформи (скорочення кількості державних органів і державних чиновників);

легалізація явища “лобізму” шляхом ухвалення спеціального закону та законодавча легалізація цивілізованих методів представництва інтересів, які апробовано в демократичних державах (адже сьогодні в законодавстві відсутній послідовний і систематичний облік категорій конфлікту інтересів;

уніфікація та вдосконалення ліцензійної діяльності, порядку реєстрації підприємства, системи стандартизації та сертифікації товарів;

забезпечення ефективного захисту приватної власності, впровадження двосторонніх зобов'язань між державою та інвесторами.

Необхідно продовжити роботу у сфері дерегуляції в напрямку спрощення порядку започаткування та припинення підприємницької діяльності шляхом встановлення принципу провадження господарювання без застосування печаток, внесення змін до законодавчих актів щодо удосконалення процедури ліквідації суб'єкта підприємництва; удосконалення процедур ліцензування та отримання документів дозвільного характеру.

Важливим бачиться стимулювання активності суб'єктів малого підприємництва через розширення їх доступу до фінан-

сово-кредитних ресурсів, зокрема шляхом надання часткової компенсації відсоткових ставок за кредитами, часткового відшкодування суб'єктам малого та середнього підприємництва лізингових, факторингових платежів та платежів за користування гарантіями, а також створення кредитно-гарантійної системи підтримки малого і середнього бізнесу.

Література

1. EU SMEs in 2012: at the crossroads. Annual report on small and medium-sized enterprises in the EU, 2011/12 [Електронний ресурс]. – Rotterdam : European Commission, 2012. – 89 p. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/facts-figures-analysis/performance-review/files/supportingdocuments/2012/annual-report_en.pdf.

2. Oswald A. Latent Entrepreneurship Across Nations / A. Oswald, D. Blanchflower, A. Stutzer // European Economic Review. – 2001. – № 45. – P. 680-691.

3. Reynolds P. D. Global Entrepreneurship Monitor: 2000 Executive Report [Електронний ресурс] / P.D. Reynolds, M. Hay, W.D. Bygrave, S.M. Camp and E. Autio // Kauffman Center for Entrepreneurial Leadership at the Ewing Marion Kauffman Foundation. – 2000. – 59 p. – Режим доступу: <http://www.gemconsortium.org/docs/2408/gem-2000-global-report>.

4. Storey D. J. The birth of new firms: does unemployment matter? / D. J. Storey // Small Business Economics. – 1991. – № 3. – P. 167-179.

5. Модернізація механізмів розвитку малого та середнього бізнесу: моногр. / А.І. Бутенко, М.П. Войнаренко, В.І. Ляшенко та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2011. – 326 с.

6. Бутенко А.І. Рівень потенціалу малого підприємництва в Одеському регіоні та напрямки активізації його використання: моногр. / А.І. Бутенко, І.М. Сараєва, Н.І. Носова; Ін-т проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України. – Одеса: Інтерпринт, 2013. – 112 с.

7. Напрямки дерегуляції діяльності малих підприємницьких структур в Україні / А.І. Бутенко, Н.Л. Шлафман // Вісник економічної науки України. – 2012. – № 1 (21). – С. 30-33.

8. Варналій З.С. Мале підприємництво: основи теорії і практики. – 4-ге вид., стер. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2008. – 302 с.

9. Воротіна Л.І. Можливості збереження підприємств сектору малого бізнесу економіки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tpe.econom.univ.kiev.ua/data/2009_19/zb19_05.pdf.

10. Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні: Національна доповідь / К.О. Вашенко, З.С. Варналій, В.Є. Воротін, В.М. Геєць, Е.М. Лібанова та ін. – К.: Держкомпідприємництва, 2010. – 219 с.

11. Геєць В.М. Про єдність і суперечності у розвитку суспільства, держави та економіки / В.М. Геєць // Економіка України. – 2012. – № 10. – С. 4-23.

12. Кужель О. Роль малого бізнесу в регіональному соціально-економічному розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.academia.org.ua/?p=242>.

13. Ляпін Д. Регіональні особливості державного управління розвитком малого підприємництва / Д. Ляпін // Стратегічні пріоритети. – 2010. – № 1. – С. 34-38.

14. Ляшенко В.І. Регуляторна політика стимулювання розвитку малого підприємництва в умовах трансформації виробничої сфери старопромислових регіонів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.google.com.ua/>.

15. Ляшенко В.И. Регуляторная политика в Украине: методология формирования и режимы реализации в сфере малого предпринимательства: дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.03 / В.И. Ляшенко; НАН Украины, Ин-т экономики пром-сти. – Донецк, 2007. – 434 с.

16. Макогон Ю.В. Малый бизнес в Украине в условиях глобализации мировой экономики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://yandex.ua/clck/jsredir?from=yandex.ua>.

17. A recovery on the horizon? / Final Report ANNUAL REPORT ON EUROPEAN SMEs 2012/2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/facts-figures-analysis/performance-review /index_en.htm#h2-3](http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/facts-figures-analysis/performance-review/index_en.htm#h2-3).

18. Статистическая служба Европейского союза [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Business_economy_-_enterprise_demography_and_size_class_analysis#Size_class_analysis.

19. China statistical yearbooks database [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.stats.gov.cn>.

20. Діяльність суб'єктів малого підприємництва / Статистичний збірник, 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

21. Діяльність суб'єктів малого підприємництва / Статистичний збірник, 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

22. Діяльність суб'єктів малого підприємництва / Статистичний збірник, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

23. Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва / Статистичний збірник, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ9_u.htm.

24. Динаміка малого підприємництва у 2005-2013 роках [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://infolight.org.ua/content/dinamika-malogo-pidpriemnictva-u-2005-2013-rokah>.

25. Державна реєстраційна служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://infolight.org.ua/content/dinamika-malogo-pidpriemnictva-u-2005-2013-rokah>.

Надійшла до редакції 07.11.2014 р.